

програмувало наперед відставання слід передових індустріальних держав світу. Разом з тим концентровані зусилля уряду створили передумови швидкого відродження промисловості України, що стимулювало розвиток усієї виробничої сфери.

Використана література:

1. Автономов В. Образ человека в политической экономии // Мировая экономика и международные отношения – 1990 – №2 – с. 20.
2. Вознесенский Н.А. Избранные произведения. 1931 – 1947 – М., 1979 – с. 451 – 452.
3. Вознесенский Н.А. Назв. праця. – с. 453 – 454.
4. Там само. – с. 594- 595.
5. Там само. – с. 596 – 597.
6. Там само. – с. 476.
7. Там само. – с. 519.
8. Залкинд А.И. Ирошниченко Б.П. Очерки развития народнохозяйственного планирования – М., 1980 – с. 235.
9. Історія народного господарства Української РСР. К., Т.2, кн. 3 – с. 193, 194.
10. Там само. – с.190.
11. Пихоя Р.Г. Советский Союз: история власти.1945 – 1991гг. – М.,1998. – с.62.
12. Пыжиков А.В. Советское послевоенное общество и предпосылки хрущёвских реформ. // Отечественная история. 2002 №2 с. 57.
13. Сорокин Г.М. Планирование народного хозяйства СССР : Вопрос теории и организации – М., 1961 – с. 221.
14. Шестаков В.А. Социально-экономическая политика советского государства в 50- е- середине 60-х годов. – М., 2006. – с. 38.
15. Там само. – с. 31.

Нікімін Ю. О.

ДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ 1870, 1892 РР. В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Автор здійснює аналіз процесу формування органів міського самоврядування за часів дії Положень 1870, 1892 рр. в Чернігівській губернії.

Ключові слова: Чернігівська губернія, міста, реформа, самоврядування, думи, управи.

Автор анализирует процесс формирования органов городского самоуправления во время действия Положений 1870, 1892 гг. в Черниговской губернии.

Ключевые слова: Черниговская губерния, города, реформа, самоуправление, думы, управы.

The author realizes the analysis of the forming process of local organs of self- government while the Regulations of 1870, 1892 in Chernihiv Region acted.

Keywords: Chernihiv Region, towns, reform, of self- government, council.

Розбудова сучасної незалежної української держави характеризується вирішенням

важливої проблеми державотворення – формування ефективної системи місцевого самоврядування, складовою частиною якої є ефективні міські самоврядні інституції. Становлення органів міського самоврядування, методи і напрямки їх роботи важливі в науково-пізнавальному, практично-прикладному і виховному значеннях у процесі моделювання сучасного муніципального управління. Успішному здійсненню адміністративної реформи в наш час сприятиме вивчення, переосмислення і висвітлення уроків історії. Саме врахування досвіду минулого дозволить уникнути повторення помилок, обрати найбільш оптимальні шляхи розв'язання проблем на сучасному етапі розбудови Української держави.

Історія формування органів міського самоврядування за часів дії Положень 1870, 1892 рр. була об'єктом дослідження з часів реалізації самих реформ. І. Фесенко, М. Щепкін, Д. Багалій та інш. [1] в своїх працях зосередили увагу на вивченні історії формування та діяльності органів міського самоврядування в окремих губерніях Російської імперії (в тому числі і українських) після введення Міського Положення 1870 р. Автори зробили спробу систематизації та аналізу матеріалів, що були пов'язані з формуванням і діяльністю новостворених інституцій. Значний інтерес представляють роботи М. Бубнова, П. Гронського, О. Михайловського, Г. Шрейдера та інш. [2], які містять не лише багатий фактичний матеріал, але й практика нової виборчої системи та надмірної залежності муніципалітетів від губернської адміністрації. Радянська історіографія, незважаючи на тиск з боку офіційної марксистської ідеології, мала і праці, які розширили проблематику та запровадили у науковий обіг нові матеріали (П. Зайончковський, Н. Ейдельман, В. Нардова та інш.) [3]. За часів незалежності відбулась зміна методологічних орієнтирів у вітчизняній наці, що призвело до перегляду напрямків досліджень. На перше місце науковцями висувуються вже не класові інтереси, а загальнолюдські цінності. У переважній більшості дослідження сучасних українських вчених з проблем історії міського самоврядування другої половини XIX – початку XX ст. представлені статтями і дисертаційними дослідженнями [4], які присвячені правовому статусу самоврядних інституцій, формуванню та різним напрямкам діяльності. На жаль, маловивченою залишається питання формування органів міського самоврядування на регіональному рівні (в тому числі і в Чернігівській губернії). Саме аналізу даної проблеми присвячено наше дослідження.

Після запровадження селянської і на завершальному етапі земської реформи центральна влада продовжила підготовчу роботу по реорганізації міського самоврядування. 20 березня 1862 р. з'явилося імператорське повеління приступити до вдосконалення міського управління. “Центральний апарат виявився неспроможним розвивати господарство у периферійних містах і містечках, через що ці функції повинні виконуватися місцевими органами управління” [5]. П. Валуєв звернувся до губернаторів з пропозицією створити на місцях спеціальні комісії для подання пропозицій з даного питання (було створено 509 комісій).

Проект Положення містив поняття “міське суспільство”, положення про ценз та інш. Підчас обговорення проекту міської реформи Чернігівська комісія однією з головних вимог до виборців ставила ступінь освіченості, а не майновий ценз [6]. Після обговорення було підтримано пропозицію міського голови Череповця і старости Вознесенського посаду, які пропонували відмовитися від цензу осілості для купецтва. На

їх думку купці були важливим джерелом фінансових надходжень для міської казни і потенційним союзником офіційної влади на місцях. Також передбачалося, що новоутворені структури будуть мати як розпорядчі, так і виконавчі функції [7]. Компетенція виборних інституцій ґрунтувалася на існуючій теорії і практиці органів місцевого самоврядування. У той же час передбачалося і наділення органів самоврядування самостійністю. Контроль за дотриманням закону в їх діяльності здійснювався губернською адміністрацією. Пряме втручання в їх роботу допускалося лише в окремих випадках [8]. Після цих та інших доповнень Міське положення було затверджено у 1870 р.

Реалізація реформи в Чернігівській губернії розпочинається у 1871 р. Організацію і проведення перших виборів до муніципальних структур взяли на себе члени шестигласних дум, що склали списки виборців (друкували у “Чернігівських губернських відомостях”). У відповідності до чинного законодавства до виборів самоврядних інституцій в містах допускалося приблизно 1/10 частина населення. Саме цей незначний відсоток повинен був впливати на вирішення нагальних питань.

Кількість виборців в містах Чернігівської губернії

МІСТА	ВИБОРЦІ (ЧОЛ.)
Чернігів	636
Борзна	1199
Глухів	955
Городня	425
Козелець	543
Конотоп	1455
Кролевець	1098
Мглин	653
Ніжин	1134
Новгород-Сіверський	581
Новозибків	755
Остер	543
Сосниця	771
Стародуб	1040
Сураж	294
Всього	12082

В губернії спостерігалася певна зворотна закономірність: чим більшим було населення міста, тим менше його відсоток мав право участі у виборах і навпаки [9].

Вже під час голосування у 1870 – 1871 рр. в губернському і повітовому містах були зафіксовані різноманітні порушення. Найчастіше вони були пов’язані з недотриманням термінів, які надавало законодавство для оскарження списків виборців. У 1874 р. Л. Савич, мешканець Стародуба, голосував за декількох кандидатів [10]. При організації виборів у Кролевіці виборці йшли до дільниць через декілька днів після оголошення [11]. Непоодинокими були випадки, коли до виборів допускалися особи, що перебували під слідством, неповнолітні (Ніжин) [12], або на дільницях були відсутні представники місцевої адміністрації (Остер, Мглин) [13].

Для організації роботи нових самоврядних інституцій необхідно було сформувати

виконавчі структури (обрати міських голів і членів управ). Важливим питанням завжди був розмір заробітної платні (часто її розмір визначався шляхом таємного голосування). Губернське місто і центри регіональної торгівлі характеризувалися високими ставками (до 1 000 руб.), а невеликі міста і містечки могли дозволити оплачувати працю голови в 300 руб., а секретаря – 200 руб., членів управи – 120 руб. (кожному) на рік [14].

Значне переважання серед виборців і гласних малописьменних міщан-домовласників впливало на ступінь ефективності новостворених самоврядних інституцій. На початку дії Положення 1870 р. в губернії серед голів 14 повітових центрів і 3 заштатних міст 14 відносилися до купецтва і 3 до міщан [15]. Проблеми пасивності та порушення під час виборів до органів міського самоврядування фіксувалися місцевими адміністраціями неодноразово. В 1879 р. у Чернігові виборче право отримало 1 546 чол. За соціальним складом вони розподілялися таким чином: міщани – 53,6%, дворяни – 32,7%, дрібні домовласники – 6,6%, купці – 5,2%, від установ – 1,1%, почесні громадяни – 0,8% [16]. Наведені дані засвідчують, що сподівання влади на безперечне домінування представників привілейованих станів у новостворених самоврядних інституціях не завжди втілювалося в життя.

Звіти місцевих чиновників за 1880 р. засвідчили певні особливості процесу формування муніципальних структур на Чернігівщині. Дані свідчили майже про однакове ставлення представників привілейованих і непривілейованих звань та станів до міських виборів. Чого можна було чекати від мешканців повітових міст, якщо навіть у губернському місті явка на вибори залишила бажати кращого. Негативними лідерами в цій ситуації були Козелець і Конотоп. Взагалі по губернії Конотоп мав найнижчі показники по участі у виборах (6,8%). Представляють інтерес і дані про участь у виборах представників від непривілейованих станів. Якщо домовласники майже однаково не брали участі у виборах, то серед торговців не було подібного, хоча в окремих містах губернії відсоток торговців, які не з'явилися на вибори, був досить високий (Стародуб, Конотоп), але в інших їх кількість переважала домовласників. Взагалі ж найнижчий відсоток тих, хто з'явився на міські вибори, був у Конотопі, Глухові, Стародубі, Борзні, Н. – Сіверському, Городні, Новозибкові (від 8/10 до 9/10 виборців ігнорували міські вибори) [17].

По губернії відзначалася низька активність виборців і по розрядах. Тобто, чим нижчий був розряд, тим більший відсоток серед виборців складала непривілейовані особи і активнішими вони були. Якщо в I розряді дана категорія виборців мала досить рівне представництво, то в II були досить серйозні розбіжності між мінімальними та максимальними даними (Мглин – 7,9%, Конотоп – 38,5%). На III розряді ця тенденція знаходила своє продовження (Конотоп – 27,1%, Мглин – 77%) [18]. Середня явка домовласників на вибори по розрядах була така: I розряд – 2,7% від всіх присутніх на виборах, II розряд – 10,4%, III розряд – 54,6%. В окремих розрядах домовласники були або взагалі відсутні (Н. – Сіверський), або складала переважну їх кількість (Мглин, Сураж, Н. – Сіверський). Іншою була активність і відповідно представництво на розрядах торговців: I розряд – 8,1% всіх присутніх виборців, II розряд – 15,1%, III розряд – 9,1%. Досить значна кількість виборців по містах голосували за дорученням. Як не дивно, але найбільша їх кількість від загального числа виборців була в Чернігові (40,5%). В інших містах їх відсоток

не набагато перевищував середні дані по губернії – 16,5% (за винятком Городні).

Пасивність виборців чиновники пояснювали махінаціями під час виборів та затягуванням при голосуванні. Так, у Чернігові у виборчий період 1875 – 1879 рр. вибори 16 гласних III розряду тривали 2 дні [19]. Аналогічна ситуація спостерігалась і в Ніжині, Н.-Сіверському, де вибори в III розряді тривали по 2 – 3 дні. У 1877 р. були зафіксовані порушення при обранні гласних II та III розрядів, допускались до виборів особи з недоїмками, приймали доручення від неписьменних людей, підроблялися підписи. Часто на виборах люди не знали, які протоколи вони підписували і якими були результати голосування.

В губернському центрі виборці I розряду складали 4,1% від загального числа, II – 12,3%, III – 83,6% [20]. Майже всі виборці першого розряду ставали гласними. Створювалася ситуація, коли кількість гласних розряду інколи дорівнювала (могла і перевищувати) число виборців того ж розряду. Таким чином, обрання гласними більшості виборців першого розряду було явищем традиційним і звичайним. Ця процедура перетворювалася у просту формальність. Така ситуація призводила до того, що була відсутня здорова ротация гласних, які ставали незмінними членами дум від свого розряду. Цей факт не був нормальним, навіть на думку окремих чиновників місцевих адміністрацій, але виходу з такої ситуації вони не бачили. Положення 1870 р. фактично усувало значну частину населення від управління справами міста. В той же час навіть нова виборча система не гарантувала повного домінування представників привілейованих звань та станів серед виборців трьох розрядів, що підтверджують дані таблиці.

Співвідношення по розрядах осіб різних звань та станів серед виборців Чернігова (1879 р.) [21].

I розряд				
Привілейовані	Непривілейовані	З них: купці	Міщани	Інші
33,3	66,7	62,3	2,2	66,7

II розряд				
Привілейовані	Непривілейовані	З них: купці	Міщани	Інші
64,6	35,4	21,8	12,1	1,5

III розряд				
Привілейовані	Непривілейовані	З них: купці	Міщани	Інші
46,4	53,6	2,6	45,6	5,4

Крім розподілу виборців за станами і забезпеченням підтримки державних планів, державу і місцевих чиновників цікавило питання ступеня їх заможності. Чим більша

кількість останніх сплачувала на користь міста великі податки, тим більше можна було розраховувати на швидкі темпи розвитку економічної та соціальної сфер населених пунктів.

Ті виборці, що брали участь у зборах по розрядах, у переважній більшості були платниками дрібних податків на користь міста. Найвищим розміром цензу вважалася сума платежу в Кролевці – 80 к., Сосниці – 1р.65к., Конотопі – 2р.21^{1/2} к. Нижчі платежі взагалі доходили до мінімуму: Кролевець – 5 к., Козелець – 8 к., Остер, Ніжин – 20 к.

Спеціальних правил для проведення виборів думи Чернігівської губернії не розробили. Особа засвідчувалась або міським головою, або опитуванням інших виборців, чи запрошенням на вибори. Саме тому вибори часто мали випадковий характер. Зміст скарг на проведення виборів лише підтверджує недосконалість правил їх проведення. Крім того, досить великою проблемою було повідомити неписьмених виборців, які не могли прочитати в місті розклесні листівки, що інформували про дату зборів. Поліція відмовлялася надсилати виборцям повідомлення, вказуючи на те, що це не входить до їх обов'язків. До того ж при голосуванні неписьменні не знали, за кого віддають голоси. Часто надписи на урнах були відсутні або нечіткі. Склад виборців та дум характеризує факт, що в Острі у 1870 р. у міських виборах мали право приймати участь особи, які платили за нерухоме майно по 30 коп. (130 чоловік з 136), а з промислів взагалі нічого не платили.

Участь у виборах осіб малоосвічених і дрібних платників міських податків, на думку урядовців, мала свої наслідки. Вони вважали, що вибори гласних II і III розрядів часто мали випадковий результат. Більшість виборців, особливо III розряду, малоосвічені та неписьменні міщани, дрібні платники міських податків. Закономірно, що їх інтереси не співпадали з цілями заможних виборців і тим більше уряду. Серед виборців переважали особи з початковою освітою, або які зовсім не вмели читати. Лише в Суражі виборці з вищою та середньою освітою склали більше десяти відсотків.

Голосування за дорученням було однією з можливих форм впливу на результати голосування. Відсоток подібних виборців в окремих містах губернії був досить значним. У середньому по губернії ці дані становили 21,5% (максимальна кількість у Чернігові 40,5%, мінімальна в Стародубі 6,4%) [22]. Враховуючи низьку явку на вибори, зацікавлені особи, маючи доручення, могли без проблем скласти більшість або, навпаки, забалотувати неугодну кандидатуру. Тому окремі міські голови пропонували обмежити або взагалі заборонити практику голосування за дорученнями, зобов'язавши жінок особисто відвідувати вибори. Дітей виборців, які також часто користувались цим правом, допускати лише в тому випадку, коли вони одночасно будуть приймати на себе і майнову відповідальність за своїх заступників, у разі обрання останніх на посади і при покаранні грошовими штрафами.

При порівнянні числа тих, хто балотувався, з кількістю обраних гласних виявляється, що із загального числа перших у середньому по всіх розрядах обирали 68,3%. Так, у I розряді від 50 до 100 відсотків присутніх на зборах обиралися гласними (Сураж, Стародуб, Мглин). У середньому по губернії 80,9% виборців вищого розряду обиралися гласними. В II розряді вже не спостерігається 100% обрання всіх присутніх, але в окремих містах від 8/10 до 9/10 стають гласними (Стародуб, Остер, Мглин). В інших містах від половини до 7/10 виборців у результаті голосування обиралися гласними (лише у Чернігові 1/3). У середньому по губернії 65,2% з присутніх виборців ставали гласними. Майже аналогічний результат був і в III розряді (середні дані по губернії – 64,2%). Від 9/10 до 8/10 активних виборців обирали

гласними Остер, Глухів, Стародуб та Новозибків. Мінімальний показник, як і в інших розрядах, був у Чернігові (21,3%). На всіх виборчих зборах особи непривілейованих звань та станів складали більшість серед присутніх. Представництво при балотуванні осіб цієї категорії по губернії складало в середньому 98,7% всіх, хто прийшов на I розряді, 60,4% у II розряді і 26,9% у III. Кількість осіб від привілейованих станів становила в I розряді – 37,2% всіх активних, у II – 21,4%, III – 9,3%. У Чернігівській губернії також поширеним було явище обрання гласних не на своєму розряді. Ця можливість надавалася виборцям міським положенням. У середньому по губернії на I розряді не на своєму розряді обиралися – 36,8% всіх гласних, у Новозибкові, Городні, Глухові, Борзні, Стародубі на Суражі вони складали від 5/10 до 6/10. У II розряді таких гласних було – 28,1%. У той час, як у Новозибкові вони становили 9/10 від загального числа гласних. На III розряді по губернії з інших розрядів було обрано – 28,4% [23]. При зміні протягом дня кількості тих, хто балотувався, особливо в III розряді, гласних часто обирали при різному складі виборчих зборів. Іноді кількість виборців була вдвічі меншою в порівнянні з числом виборців, балотувавших інших гласних. Тобто, гласні одного розряду та думи були в дійсності представниками різного числа виборців, які їх обрали.

Підсумовуючи порядок проведення міських виборів у Чернігівській губернії, потрібно вказати на велику кількість випадків виборчих зборів, які не відбулися. Заслугує уваги той факт, що всі ці випадки припадали на вибори в I розряді, хоча саме в цьому розряді перебували крупні платники податків, які сплачували 1/3 від загальної їх кількості. З 15 міст губернії в 7 були зафіксовані випадки виборчих зборів, які не відбулися. У Глухові, Кролевіці та Стародубі збори не відбулися по 2 і 3 рази. Подібне нерозуміння своєї ролі в міських справах та пасивність турбувало уряд.

Одним із аспектів, який характеризував виборців та гласних, був рівень освіти міських голів у губернії. Будучи обраними з середовища, де переважали особи неписьменні та з початковою освітою, міські голови були близько пов'язані саме з ними і не завжди могли піднятися вище рівня більшості своїх виборців. Більшість керівників міського самоврядування, як правило, були купцями та міщанами, для яких вищим ступенем освіти було закінчення курсу в повітовому училищі. Багато з них не закінчили навіть його. У Кролевіці, Мглині, Стародубі, Суражі міські голови отримали “домашнє виховання” або виховувалися “дома у батьків”. Але найчастіше за цими словами приховувалася повна відсутність освіти у осіб, які повинні були керувати справами міста. Лише в Чернігові та Н. – Сіверському міські голови отримали вищу освіту. В інших містах можна вважати, що міські голови навчалися, але не здобули середньої освіти. Конотопський голова “виховувався в Чернігівській гімназії”, але до якого класу довчився – невідомо. Ніжинський міський голова закінчив курс у Павлівському кадетському корпусі [24].

Матеріали ревізії дозволяють простежити головні тенденції складу міських управ. У зазначений період управи мали від 3 до 7 членів, більшість з яких були православними. Питома вага членів управ не мала освіти або мала початкову. Винятком був Чернігів та Ніжин. У Суражі, Стародубі та Кролевіці жоден з членів міських управ не мав освіти. Найбільше представництво в управах мали особи від непривілейованих звань та станів (міщани та купці). Лише в управах Борзні, Конотопа, Чернігова, Глухова, Н. – Сіверського переважали особи привілейованих звань. За цензом у міських управах найбільше місць мали

домовласники і торговці.

У звітах місцевих чиновників за 1880 р. зафіксовані скарги з 6 міст (Борзни, Глухова, Кролевеця, Новозибкова, Остра, Чернігова) про порушення при обранні міських голів та інших посадових осіб. Найбільш характерними порушеннями були: недостатня кількість гласних; гласних заздалегідь не попереджали про обрання посадових осіб; не проводилося жеребкування, якщо кандидати отримували однакову кількість голосів; призначення високих окладів; неправильний допуск до виборів. Так, міщанин Федор Кривоніс у 1875 р. скаржився, що його неправильно не допустили до виборів міського голови у Мглині [25]. Але більшість скарг були визнані губернською адміністрацією або не підтвердженими, або взагалі не принциповими, тому рішення управ залишалися без змін.

Іншим показником взаємозв'язку складу дум та їх ефективністю є кількість призначених і не проведених засідань дум. Головна причина не проведених засідань – це пасивність гласних, які не з'являлися на них. Так, у 1878 р. у всіх повітових містах було призначено незначну кількість засідань: Глухів, Городня, Сураж по 5; Конотоп, Новозибків по 4; Кролевець – 3. Винятком був лише Чернігів – 33 та Борзна – 10. У 1879 р. кількість призначених засідань дум в окремих містах збільшилася: Борзна – 15; Ніжин, Стародуб – 13; Глухів – 12; Сосниця, Новозибків – 11, Чернігів – 35. У 1880 р. в окремих містах ця активність зберігається: Чернігів – 39 засідань; Стародуб – 15; Ніжин – 13; Остер, Конотоп, Козелець по 10. Однак, більшість дум продовжувала протягом цих років призначати мінімальну кількість засідань (1880 р. Стародуб – 1 засідання). У деяких містах через пасивність гласних не відбулося від 1/3 до 1/2 загальної кількості засідань (у 1878р. в Чернігові з 33 засідань не відбулося 11; Козелець – з 6 не відбулось 3; а в 1880 р. в Сосниці не відбулись всі призначені засідання (5 із 5)).

Губернська адміністрація пов'язувала пасивність гласних у роботі органів місцевого самоврядування зі складом виборців, відмічаючи, що значний відсоток гласних відвідують одне або два засідання на рік. Деякі ж гласні взагалі не відвідували жодного засідання дум, а в окремих містах їх кількість досягала майже половини всіх гласних (1878 р. Козелець – 47,2%). У 1878 р. таких гласних у губернії було 13,7%; у 1879 р. – 12,8%; 1880р. – 14,5%. Така пасивність знайшла своє продовження і в створенні виконавчих комісій та участі гласних в їх роботі. За 1878 – 1880 рр. в Городні, Козельці, Ніжині, Стародубі та Суражі взагалі не було створено жодної виконавчої комісії в думі. В інших містах їх кількість коливалася від 2 до 24, але в роботі цих комісій брала участь 1/3 всіх гласних. Подібне завантаження одних гласних і пасивність інших вела до зниження ефективності в роботі органів місцевого самоврядування. Затвердження думою розписів і звітів управ іноді зтягувалося на декілька років (у 1876 р. у Н. – Сіверському на 3 роки, в 1875 р. у Ніжині на 4 роки). За час існування міського управління в більшості міст губернії звіти управ не були розглянуті та затверджені ревізійними комісіями.

Більшість дум не розробили ніяких правил діяльності дум і комісій, як для діловодства, так і звітності управ (винятки Чернігів, Конотоп). Не було інструкції управам, правил звітності управ, складання розписів, обліку в Борзни, Городні, Н. – Сіверському, Новозибкові, Ніжині та Суражі. Інструкції для виконавчих комісій не були складені в жодному місті за винятком Чернігова. Жодна з дум не призначала термінів звітності управ (виняток Кролевець).

Багато з зазначених недоліків були характерні для самоврядних інституцій в різних містах Російської імперії, де діяло Положення 1870 р. Перемога консервативного підходу щодо формування та компетенції органів місцевого самоврядування серед правлячої верхівки країни у 80 – х рр. XIX ст. обумовила заміну Міського положення на нове. Міське положення 1892 р. містило нову виборчу систему. Також змінився статус дум та їх компетенція (частково). Муніципальні структури практично повністю стали підконтрольними з боку місцевих адміністрацій. Посилився процес бюрократизації управ. Число працівників у них скорочувалося до 3 – 5 осіб. У повітових центрах і заштатних містечках Чернігівщини функції членів управ інколи виконували голови та їх помічники.

Реалізація Положення 1892 р. зайняла в губернії тривала з 1893 по 1896 рр. Відповідно до нової виборчої системи до виборчих списків було включено 2 860 осіб, що у 7 разів менше, ніж під час останніх виборів у 1889 р. У Мглині чисельність виборців зменшилася на 92%, в Ніжині – на 91% . У виборах в 1894 р. взяли участь 35% виборців (в 1898 р. – 37%), які обрали 383 гласних (в середньому по 24 особи в кожную думу). Більшість в міських думах регіону отримали дворяни (89%), а в окремих повітових центрах вони отримали усі мандати (Сураж, Сосниця, Кролевець, Конотоп). Логічно, що вони домінували і серед міських голів (4 колезькі секретарі, 4 колезьких, 3 статських, 3 титулярних радники, 2 губерньських і 1 колезький секретарі і лише 2 купці та 1 міщанин) [26].

Також у 1892 р. Міністерство внутрішніх справ розробило спрощене управління. Воно запроваджувалося у заштатних містах і посадах: Коропі, Новому Місті, Погарі та посадах – Ардоні, Воронежі, Воронку, Добрянці, Еліонці, Злинці, Климові, Клинцях, Лужках, Митьківці, Млинцях, Нових Млинах, Радулі, Свяцькій, Серединній Буді, Чуровичах і Шеломах. Лише 2% (з 94208 чол.) їх населення отримали виборчі права і обрали за новим Положенням 272 уповноважених. Це нововведення назрівало під час дії Положення 1870 р., коли місцеві адміністрації неодноразово звертали увагу на пасивність населення у формуванні муніципальних структур, а також неефективній діяльності самоврядних інституцій у малих містах регіону. Виборче право у таких населених пунктах отримували особи, що вносили до скарбниці платежі з оціночного збору у розмірі 100 руб. (домовласники). Думи замінювалися зборами уповноважених (по 12 – 15 осіб). Староста з заступниками (1 – 2) займалися вирішенням поточних справ (обиралися на 4 роки) [27].

Отже, за часів дії Положення 1870 р. до формування органів міського самоврядування на Чернігівщині допускалося приблизно десять відсотків городян. При обранні гласних фіксувалися часті порушення чинного законодавства. Більшість гласних відносилися до осіб непривілейованих звань та станів (у переважній більшості платники дрібних податків на користь міст). Міські голови мали низький рівень освіти. Діяльність дум, управ і комісій носила нерегулярний характер, що негативно позначалося на рівні ефективності роботи муніципальних структур і довіри до них з боку населення. Разом з тим необхідно пам'ятати і про досягнення самоврядних інституцій. Положення 1892 р., спираючись на новий виборчий закон і, поставивши органи самоврядування ще в більшу залежність від місцевих адміністрацій, незабаром зробило їх владу зовсім номінальною. В той же час, незважаючи на те, що після 1892 р. міські думи стали більш обмеженими у своїй компетенції, вони все-таки залишилися центрами міського управління. В той же час, участь населення у формуванні та діяльності самоврядних інституцій сприяла розвитку певних традицій та історичного

досвіду, а також загальній демократизації тогочасного суспільства.

Складність і неоднозначність історичного досвіду формування та діяльності органів міського самоврядування потребує подальших досліджень як на всеукраїнському, так і на регіональному рівнях. Зокрема, це стосується питань участі представників різних верств і конфесій у вирішенні нагальних міських проблем, взаємовідносин між муніципалітетами та земствами, впливу самоврядних інституцій на повсякденне життя людей.

Використана література:

1. Фесенко И.О. К вопросу о реформе городских общественных управлений. В 2 ч. / Фесенко И.О. – Х.: Тип. Юного края, 1890. – Ч. 1. – 166 с.; Щепкин М. Опыт изучения общественного хозяйства и управления городов / Щепкин М. – М.: Изд. Д Тихомирова, 1882. – Ч. 1. – 210 с.; Багалея Д., Миллер Д. История города Харкова за 250 лет его существования с 1655 по 1905 гг. / Багалея Д., Миллер Д. – Харьков: Тип. Юного края, 1906. – Т. 2. – 982 с.
2. Бубнов М.М. К вопросу о преобразовании нашего городского общественного управления / Бубнов М.М. – К.: Тип. Губернского правления, 1909. – 166 с.; Гронский П.П. Как нужно преобразовывать наши городские думы и управы / Гронский П.П. – М.: Тип. А. и И. Гранат, 1906. – 160 с.; Михайловский А.Г. Реформа городского самоуправления в России / Михайловский А.Г. – М.: Польза, 1908. – 112 с.; Шрейдер Г.И. Городская контрреформа 11 июня 1892 г. / Шрейдер Г.И. // История в России в XIX в. – М., 1913. – С. 181 – 208.
3. Зайончковский П.А. Кризис самодержавия на рубеже 1870 – 1880 годов / Зайончковский П.А. – М.: Просвещение, 1964. – 321 с.; Эйдельман Н. «Революция сверху» в России / Эйдельман Н. – М.: Наука, 1989. – 180 с.; Нардова В.А. Городское самоуправление в России в 60-х – начале 90-х годов XIX века / Нардова В.А. – Л.: Наука, 1984. – 260 с.
4. Головка О.М. Харківське міське самоврядування у 1893 – 1917 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.М. Головка. – Х., 1997. – 18 с.; Білоконь М. Органи державного управління та місцеве самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах Лівобережної України): історико-правове дослідження / Білоконь М. – Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2003. – 259 с.; Горбачов В.П. Міське самоврядування в Україні (за реформою 1870 г.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.П. Горбачов. – Х., 1995.
5. Нардова В. Городское самоуправление в России после реформы 1870 г. / Нардова В. // Великие реформы в России 1856-1874 гг. – М.: Издательство Московского университета, 1992. – С. 221.
6. Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления: 1870-1900 гг. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1901. – С. 28.
7. Еремян В., Федоров М. Местное самоуправление в России (XII – нач. XX вв.) / Еремян В., Федоров М. – М.: Новый юрист, 1998. – С. 152.
8. Шрейдер Г. Город и городское положение 1870 г. / Шрейдер Г. // История России в XIX в. – М.: Изд-ние Бр. Гранат и К°, 1914. – С. 278.
9. Російська національна бібліотека м. Санкт-Петербург (далі РНБ). – Ф. 600, спр. 1674, арк. 7.
10. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). – Ф. 127, оп. 1, спр. 5993, арк. 1.
11. ДАЧО. – Ф. 146, оп. 1, спр. 6, , арк. 579.
12. ДАЧО. – Ф. 128, оп. 1, спр. 14460, арк. 18.
13. ДАЧО. – Ф. 127, оп. 1, спр. 6221, арк. 1 – 3.
14. ДАЧО. – Ф. 467, оп. 1, спр. 153, арк. 2.

15. Центральний державний історичний архів України м. Київ (далі ЦДА України). – Ф. 707, оп. 36, спр. 422, арк. 301.
16. ДАЧО. – Ф. 145, оп. 6, спр. 158, арк. 1 – 5.
17. РНБ. – Ф. 600, спр. 1638, арк. 120 – 121.
18. ЦДА України. – Ф. 442, оп. 653, спр. 2, с. 125.
19. РНБ. – Ф. 600, спр. 1674, арк. 150.
20. РНБ. – Ф. 600, спр. 1725, арк. 54 – 55.
21. ДАЧО. – Ф. 128, оп. 1, спр. 14460, арк. 94 – 95.
22. РНБ. – Ф. 600, спр. 1674, арк. 35.
23. РНБ. – Ф. 600, спр. 1637, арк. 170, 38.
24. ЦДА України. – Ф. 442, оп. 653, спр. 2, арк. с. 246.
25. ДАЧО. – Ф. 127, оп. 3, спр. 1674, арк. 1 – 5.
26. ДАЧО. – Ф. 145, оп. 6, спр. 158, арк. 1 – 2; оп. 2, спр. 1318, арк. 99 – 100.
27. ЦДА України. – Ф. 442, оп. 653, спр. 2, арк. 31.

*Терлецька І. В.
Київський національний торговельно-
економічний університет*

СУЧАСНИЙ РОСІЙСЬКИЙ ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ПОНЯТТЯ “СТАЛІНІЗМ”

Аналізуються основні підходи до визначення сутності поняття “сталінізм”, що сформувались в історичній і політичній науках Росії періоду кінця 1980-х – початку 2000-х рр.

Ключові слова: авторитаризм, історіографія, сталінізм, суспільно-політична система, теорія модернізації, тоталітаризм.

Важко знайти більш поширене в історичній науці поняття, ніж “сталінізм”, коли мова йде про період володарювання у СРСР Й.Сталіна. Але водночас так само важко знайти дефініцію, яка б викликала стільки суперечливих, різнобічних оцінок і тлумачень. Чіткого, ясного, однозначного розуміння цього поняття не склалося і дотепер. Тому аналіз основних підходів до визначення сутності сталінізму, які сформувались у сучасному історико-політологічному дискурсі Росії, є завданням цілком актуальним. Деякі історіографічні аспекти концепції сталінізму можна знайти у дослідженнях І.В.Павлової [1], збірнику наукових статей “Історіографія сталінізму” [2], що вийшли у Росії.

Термін “Сталінізм” першим використав Л.Каганович у тридцятих роках минулого століття з апологетичних міркувань [3]. Під сталінізмом він мав на увазі політику Й.Сталіна, яку прийнято називати “великим стрибком” [4, с.257]. Використовували це поняття і опоненти Сталіна.

Наукове широкомасштабне осмислення сутності сталінізму відбулось у СРСР по суті лише в роки горбачовської “перебудови”, коли окрім поняття “культу особи” у вжитку опинились терміни “сталінщина”, “командно-бюрократична система”,